

L'escritura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians¹

Mn. Salvador Galmés explica en una nota preliminar a l'edició del quart volum del *Llibre de contemplació* (ORL V: v-viii) que, durant el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona el 1906, i gràcies al professor italià Pier Enea Guarnerio, es va tenir notícia de l'existència del que sovint ha estat anomenat 'còdex prínceps' lul·lià. Els volums (perquè es tracta d'un còdex dividit en dos volums), custodiats a la Biblioteca Ambrosiana de Milà, duen una data de còpia tan reculada com 8 de juliol de 1280.²

L'estiu de 1908, Mateu Obrador va fer un cèlebre viatge a Munic i a Milà, del qual va portar, entre moltes notes, una descripció dels dos volums i algun clixé fotogràfic de mostra. És aleshores que es va conèixer amb exactitud el que diu el colofó del segon volum, al foli 537 (vegeu làmina I):³

¶Hic liber est scriptus· qui scripsit sit benedictus· / A M E N· / Ego Guillel-
mus pagesij presbiter diuina gratia au/xiliante · hunc librum consolationis [!] in
Ciuitate / Maioricarum ab originali translatione penitus / translataui· VIII°· Idus
Julij· Anno domini· M^o· cc^o· / ·lxxx^o· et hoc / Sig [*signum*] num feci·

¹ He d'agrar al Patronat Ramon Llull, i en especial al seu secretari Xavier del Hoyo, i al Programa Blaquerna d'Estudis Lul·lians de la Universitat de Barcelona i de la Universitat de les Illes Balears les ajudes que m'han facilitat per a viatges i estades a les biblioteques de Magúncia, Munic, Milà, Roma i Palma que se citen en aquest treball, entre juny del 2004 i maig del 2005.

² Mn. Galmés confessa que, d'entrada, la revelació va ser acollida amb escepticisme «tant fàcils com son de llenegar dins lo planer d'una conversa familiar les infidelitats de la memòria o les exageracions dels bons desigs» (ORL V: vi). No gaire després, el mateix Guarnerio, un cop tornat a consultar el manuscrit, va confirmar per carta allò que havia fet saber a Barcelona.

³ Obrador, 1908. El 27 de maig de 1909, pocs mesos després de tornar del viatge, M. Obrador va morir. El que es va publicar posteriorment (però amb una data anterior a la del traspàs, com es pot observar) és un extracte de les seves notes, fet per Estanislau Aguiló. La transcripció del colofó és meua; una altra reproducció fotogràfica del fragment i una altra transcripció a Millares, 1983: II, 185.

Des d'aquell moment se sabia el nom del més antic copista d'una obra lul·liana de què ens ha arribat notícia, un prevere mallorquí anomenat Guillem Pagès. Malauradament, gairebé un segle després, no tenim cap més dada sobre qui va ser aquest personatge: el seu nom no ha aparegut en cap document d'arxiu ni en cap altre manuscrit. El fet que acabés la còpia del còdex amb un *signum* notarial fa pensar que segurament, a més de prevere, devia ser notari, però el seu nom no figura a les llistes de notaris mallorquins coneguts.⁴

Durant molts anys, se'l va identificar amb Guillem Mestres, regent de l'*studium* gramatical de Palma, i autor de la traducció al llatí de dues obres lul·lianes el 1316,⁵ cosa que va donar peu a múltiples confusions. Però el 1971, J.N. Hillgarth va posar de manifest que aquesta identificació és completament errònia i que es tracta de dues persones diferents.⁶

Hem d'esperar fins a 1983 perquè es produeixi una novetat rellevant pel que fa a la bibliografia sobre Guillem Pagès. En un treball sobre els fons manuscrits conservats a la Bayerische Staatsbibliothek de Munic, Josep Perarnau exposa la seva certesa que el manuscrit Clm. 10504 «fou copiat a Mallorca, en el mateix obrador i qui sap si pel mateix copista que vint anys abans, el 1280, havia copiat els dos grans i inestimables volums del *Llibre de contemplació*, actualment a Milà, Biblioteca Ambrosiana A.268 inf. i D. 549 inf.». I assenyala que encara coneix dos altres manuscrits «procedents del mateix obrador i possiblement de la mateixa mà: el de Mainz (Magúncia), B. des Priesterseminars 220 I i del de la Biblioteca Pública de Ciutat de Mallorca 1103» (1983: 124-125). Però Perarnau no precisa en què fonamenta la seva afirmació i només assenyala un tret comú a aquests quatre manuscrits en el ratllat de la caixa d'escriptura.⁷

⁴ Cap notícia en dos estudis tan específics sobre el notariat mallorquí del segle XIII com els de Planas, 2003 i Coll, 2003. Tampoc no n'he trobat rastre entre els membres de la cancelleria reial mallorquina de l'època; així, vegeu Sevillano, 1972; Trenchs-Aragó, 1983. Fins allà on sé, no s'ha dut mai a terme una recerca sistemàtica d'arxiu sobre Guillem Pagès. L'amic Gabriel Ensenyat m'assabenta que a l'Arxiu del Regne de Mallorca no hi ha cap protocol seu.

⁵ Es tracta del *Liber de secretis sacratissimae Trinitatis et Incarnationis* (acabat a Palma el setembre de 1312) i del *Liber de quinque principiis* (acabat també a Palma l'agost del 1312) i tots dos transmesos al ms. Clm. 10495, als folis 191-196 i 196-205, respectivament (vegeu Perarnau, 1986: 21). Així, el colofó de la segona d'aquestes obres diu: «Ob honorem et reverentiam Domini nostri Dei Jesu Christi explevit Raimundus Lulii istum librum in mense Augusti in civitate Majoricensi in vulgari anno Domini 1312 incarnationis eiusdem Domini Jesu Christi. Et in eadem civitate transtulit ipsum de vulgari in latinum Guillelmus Magistri presbyter regens studium grammaticale capituli Majoricensis anno Domini 1316.» (ROL, XVI: 314).

⁶ Hillgarth, 1998: 177-178. La confusió entre Guillem Pagès i Guillem Mestres es remunta, segons sembla, a Alòs, 1918: 80-81, però és seguida per molts altres autors, alguns de tan rellevants com Rubió o els germans Carreras Artau. Els arguments de Hillgarth són, tanmateix, inqüestionables.

⁷ «Un detall molt característic: La marca fa una doble columna de quadrícules en l'espai entre coronells, mitjançant una línia (amb puntuat propi) paral·lela a llurs marges interns.» (Perarnau, 1982: 118).

Aquesta falta de concreció ha fet que l'apreciació de Perarnau no hagi tingut l'acollida que una novetat d'aquest abast mereixeria. Bonner, en una ressenya al treball de Perarnau (*EL* 25, 1981-83, p. 292), va assenyalar aquest problema i va tendir a desestimar la identificació. Hillgarth, d'altra banda, admet que els manuscrits de Magúncia i de Mallorca són de la mateixa mà però els considera molt més tardans, del pas del segle XIV al XV.⁸ I no s'ha produït cap més reacció sobre el tema.

La present nota reprèn la indicació de Perarnau, amb la intenció de demostrar que l'esmentat estudiós tenia raó i que aquells quatre manuscrits que va assenyalar, i encara dos altres més de nova atribució, van ser copiats pel mateix Guillem Pagès. Són els següents:⁹

1. Milà: Ambrosiana A.268 inf i D. 549 inf: folis 1-537, *Llibre de contemplació* (Bo I.2).
2. Magúncia: Martinus-Bibliothek 220h:¹⁰ folis 1-54, *Art demostrativa* (Bo II.B.1); folis 54v-55, *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa* (Bo II.B.10).
3. Palma de Mallorca: Biblioteca Pública 1103: folis 3-74, *Taula general* (Bo III.11); folis 75-76, *Lo pecat d'Adam* (Bo II.A.21).
4. Munic: Bayerische Staatsbibliothek Clm. 10504: folis 1-14v, *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae* (Bo III.41c); folis 15-24, *D'oració* (Bo III.44b).
5. Killiney (Dublín): Franciscan Library Dún Mhuire B 95: folis 1-24v, *Començaments de medicina* (Bo II.A.10).
6. Roma: Collegio di San Isidoro 1/38: folis 1-31, *Aplicació de l'Art general* (Bo III.49).

Tots aquests còdexs són escrits amb una lletra gòtica textual que presenta unes particularitats tan notables que no permeten cap mena de dubte sobre el fet que són obra de la mateixa mà. Com que un d'ells, el que transmet el *Llibre de contemplació*, va ser signat per Guillem Pagès podem concloure sense dificultat que és aquest prevere mallorquí l'autor de la còpia dels altres.¹¹

⁸ Hillgarth, 1991: I, 195. El mateix estudiós, seguint en això Galmés (*ORL* XVI: xvii), ja havia assenyalat que els manuscrits de Mainz i de Palma havien estat copiats per la mateixa mà (García-Hillgarth-Pérez, 1965: 81).

⁹ Hom trobarà descripcions dels manuscrits a l'apartat de Manuscrits de la Llull DB.

¹⁰ La biblioteca «des Priesterseminars» de Magúncia és avui coneguda com a «Martinus-Bibliothek»; el manuscrit en qüestió ha rebut tant la signatura «220 l» que li atribueix Perarnau com la «220 h» que li atribueix la Llull DB. Es tracta d'un volum factici; la part atribuïble a Guillem Pagès és només la segona.

¹¹ Tinc en curs d'elaboració un estudi codicològic dels sis manuscrits que posa de manifest que aquests han de ser situats necessàriament a final del segle XIII o molt al començament del segle XIV. És la mateixa conclusió a què porta l'anàlisi paleogràfica. La qüestió és especialment rellevant pel que fa als dos volums de Milà, que transmeten el colofó signat i datat, que no pot considerar-se en cap cas còpia del d'un manuscrit precedent.

En síntesi, podem caracteritzar l'escritura de Guillem Pagés, en primer lloc, per la peculiar morfologia d'algunes de les lletres que fa; en segon lloc, per la seva cal·ligrafia de traç vertical, relativament angulosa, poc contrastada, poc comprimida, amb trets cursivitzants i amb una alineació poc rigorosa de les lletres en la paraula i en la línia; i en tercer lloc, per l'ús relativament abundant d'abreviatures i de signes d'abreviació.¹² Amb l'ajut de les làmines que s'adjunten, vegem alguns d'aquests trets amb un cert detall.¹³

1. Morfologia

Hi ha diversos trets morfològics característics d'algunes lletres d'aquesta escritura, tots ells trobats en tots els sis manuscrits objecte d'estudi:

1. Fa una **g** molt particular, amb un traçat sinuós en forma de **s** majúscula, travessat en diagonal, de dreta a esquerra, per un traç fi que s'estén per sota de la línia de base. És rematada a la part superior dreta amb un petit traç gruixut horitzontal d'enllaç amb la lletra següent. (veg. làmina V, penúltima línia: «[...]angle negre · sjgent la regu[...]»); veg. làmina III, sisena, setena línia: «Figura»). Allò més habitual és que el copista faci aquesta lletra amb 3 traços, però en algun cas he pogut apreciar que l'ha fet amb 5 traços.
2. Fa la **a** de tipus uncial i, per tant, amb dos traços. Tanmateix, el compartiment superior és poc definit, bé perquè la part superior del dors de la lletra està molt obert, o bé perquè està molt tancat damunt la panxa; en aquest cas, bo i realitzada amb dos traços, la **a** pot arribar a ser minúscula. El compartiment inferior és relativament petit i té forma arrodonida, amb tendència a projectar-se en diagonal cap a la base. La cama de la **a** acaba amb un traç fi enlaire cap a la dreta.
3. Les astes ascendents de **b**, **h**, **l**, sense llaços, acostumen a ser rematades amb un traç horitzontal a l'esquerra, de vegades força gruixut i pronunciat i aca-

¹² Signorini, en un treball panoràmic sobre la condició del copista de textos vulgars a l'Europa dels segles X-XIII, caracteritza la lletra de G. Pagès, basant-se només en els manuscrits de Milà i de Munic, com a «gotica pesante e dalle abbreviazioni dal tratto particolarmente allungato, di origine cancelleresca, disposta su due colonne» (1995: 158).

¹³ Altres reproduccions d'alguns folis d'aquests manuscrits són consultables en xarxa a la Llull DB. Dos altres detalls que cal afegir als que es desenvolupen a continuació són: primer, que l'escritura no descansa sobre la línia de base; segon, «una ratlla o grafia que cal interpretar com de separació o almenys de no confusió, col·locat damunt de dues lletres iguals i consecutives» que assenyala Perarnau (ATCA 2, p. 33) als volums milanesos però que no he trobat en cap altre dels còdexs.

bat en punxa (veg. làmina VI, primera línia: «glorios»; làmina VII, primera línia: «obedjent»).

4. A final de paraula utilitza indistintament la **r** llarga i la **s** rodona (que pot ser volada a final de línia). Quan usa la **s** rodona en posició final tot sovint fa un allargament considerable del traç a l'extrem superior, que pot arribar a torçar-se cap enlaire i enrere; d'altra banda, cal remarcar que la panxa superior de la lletra és més gran que la inferior (veg. làmina V, última línia: «triangles», cf. segona línia: «ler alter»; làmina III, sisena línia: «dels»; làmina VI, tercer i quart versos: «especials», «aytals»). D'una forma similar, el travessar de la **t** final pot prolongar-se de forma exagerada (làmina VII, paraules-rima dels quatre primers versos; làmina III, tercera línia «hi pot»).
5. De forma aleatòria, sense que hagi de coincidir necessàriament amb inici de frase, escriu **que** o **qui** utilitzant una **Q** majúscula, amb un traç estès damunt la línia de base que trenca la **O** (veg. làmina III, setena línia: «ESta Figura Que sen segeX»; làmina VIII, primera línia: «Deus Qui», tercera línia: «ab illir Qui»).
6. Sovint remata la lletra **e** amb una llengüeta força prominent (veg. làmina V, quarta línia «se»; cinquena línia «[...]jangle negre»).
7. Diverses lletres majúscules presenten trets particulars.¹⁴ Fa una **S** amb una part superior més gran que la inferior; amb una corba superior que tendeix a tancar-se o es tanca del tot, una corba inferior que tendeix a ser angulosa, i una prolongació considerable de la inferior que s'estén damunt la línia de base (veg. làmina III, tercera línia «Salvant»; setena «ESta»). En la **F** l'asta i el travesser superior tendeixen a formar un angle recte; d'altra banda, en la línia del que s'ha assenyalat en el punt núm. 4, el travesser presenta un allargament que pot acabar torçant-se enlaire (veg. làmina III, sisena i setena línies: «Figura»). Una **V** que prolonga el traç esquerre per damunt de la línia superior de l'escriptura i tendeix a tancar-se cap a la dreta; en alguna ocasió els dos extrems de la lletra poden arribar a tancar-se del tot (veg. làmina IV, línia primera i quarta: «QVestio»; làmina VI, tercer vers: «Volem»). Una **A** consistent en una a uncial amb el dors prolongat de manera que en resulti un compartiment superior completament obert (veg. làmina I, segona línia: «AME N.»).

¹⁴ Tenim diversos mostraris de lletres inicials majúscules en les obres en vers: a la còpia del *Pecat d'Adam* al ms. 1103 de la Biblioteca Pública de Palma (vegeu làmina VII), a la còpia de les *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa* del ms. 220h de la Martinus-Bibliothek de Mainz i a la còpia de l'Aplicació de l'Art *general al manuscrit 1/38* del Collegio di San Isidoro de Roma (vegeu làmina VI). S'hi comprova una alternança entre lletres majúscules de traç molt simple, sense cap element ornamental, com ara **A**, **L**, **S**, **F**, **V**; i lletres més elaborades, com ara **E**, **Q**, **T**, **C**, **Q** i sobretot **N**.

2. Contrast

He dit abans que la cal·ligrafia de Guillem Pagès és poc contrastada. Els traços fins que fa es limiten al traç oblic que forma l'ull de la **e** i la llengüeta que presenta sovint aquesta lletra; el segon traç de la **x** i de la **y** en el seu recorregut descendent de dreta a esquerra; el traç oblic que creua la **g** de dreta a esquerra (tot i que no sempre és fi); el traç que tanca la panxa de la **a**; i el que uneix per sota les dues cames de la **u**. Els traços com ara els que rematen les lletres **b**, **h**, **l** cap a l'esquerra ja he dit que acostumen a ser gruixuts; el mateix passa amb un traç que tanca el signe tironià a l'extrem esquerre i que va de dalt a baix, tot i que aquest gairebé només és present als manuscrits ambrosians del *Llibre de contemplació*; d'altra banda, els signes d'abreviatura superposats com ara barres, o **2** o **c** invertides o **a** minúscules o títles verticals tampoc no són de traç fi.

3. Compressió i enllaços

També m'he referit al caràcter poc comprimit d'aquesta escriptura, que presenta en conseqüència poques fusions de lletres. De fet, més que pròpiament de fusions hauríem de parlar de superposicions de traços en els grups **bo**, **be**, **ho**, **de**, **do**, **pe**, **po**, d'altra banda habituals en la lletra textual.¹⁵

En canvi, moltes lletres tendeixen a estar enllaçades, no només en els grups més habituals (com ara **rt**), sinó també amb contactes a l'interior dels mots; ho faciliten els acabaments corbats de les cames de **m**, **n**, **u**, les **r** llargues, les **c**, les **r**, la terminació també en un traç fi corbat de la **a**, les **r** rodones tant en l'extrem inferior com en el superior, i també els travessers de les **t**, el tret d'enllaç de la **g** i la llengüeta de la **e** (veg. làmina V, cinquena línia: «negre»; làmina IV, cinquena línia «morja entenj[...]»; làmina VI: «Deur glorior»).

4. Abreviatures

Els hàbits gràfics de Guillem Pagès inclouen un ús de les abreviatures i dels signes d'abreviació més abundant del que sol ser habitual en la còpia d'obres en llengua vulgar. El resultat és un text que, de vegades, no és de lectura fàcil i

¹⁵ A la part llatina del manuscrit muniqès (que és l'únic que transmet una obra en la llengua sàvia) hi detecto també superposició de traços en **pp**, **d9**.

còmoda.¹⁶ En primer lloc, hi ha nombroses abreviatures per contracció, indicades amb una barra horitzontal damunt la paraula o amb un traç inclinat que talla una asta ascendent (aia = anima; oro = oració; ure = vostre; nre = nostre; eer = esser; eencia = essència; glia = glòria).

Hi ha també la utilització de signes amb significat propi o relatiu (deixo de banda els més corrents com la barra nasal o la titlla vertical per indicar **i**) que es poden combinar en una mateixa paraula:

- **2** superposat = er (sey²), ur (fig²a, nat²als)
- **c** superposada = ec (p^ccatz), c (rectorj^ca)
- **c** invertida superposada = er (u^aa, apod[']ament, p[']destinatō), e (d['], Q['], d[']uāt, entall[']ctuejada)
- **c** amb una **c** invertida al damunt, superposada = ur (fig^ca, dret^ca, c^cat^ces, p^ci-tat)
- **9** volat o sense volar = -us (p⁹, d^{c9})
- **9** sense volar i a inici de mot = con (9t^aria)
- barra superposada = e (sabr)
- **7** tallant una asta descendent = er (enr⁷c)

S'utilitzen també dues abreviatures amb lletres superposades: **e** = re (c^eensa, t^ebayl, c^ertiār, demost^e, lib^e); **a** minúscula (té forma de **u** amb una ratlla al damunt) = ra (g^ans, 9t^aria, remēb^amēt, g^acies, c^aat^aa, neg^a), ua/a (q^al, ·j^a). He detectat encara una abreviació per truncament en forma de **c** invertida superposada: coney['] = coneyxer.

Guillem Pagès fa el signe tironià sempre en forma de **7** sense barrar. Com ja he avançat, gairebé només en els dos volums del *Llibre de contemplació*, presenta una particularitat consistent en què de l'extrem inicial en penja un traç fi que tot sovint és tan llarg com la cama i sovint també tan gruixut com aquesta.

5. Cursivitat

Per bé que cal considerar la lletra de Guillem Pagès plenament dins el tipus de la lletra textual, hi ha diversos trets de cursivitat en la seva escriptura. La tendència

¹⁶ Lola Badia, que edita el manuscrit de Dún Mhuire com a base per al text dels *Començaments de medicina*, assenyala que el copista fa «poques abreviatures (la de re, la d'ur, la titlla de nasal, el signe tironià per a la e)» (*NEORL V*: 17). Tanmateix, he trobat en aquest volum, si fa no fa, les mateixes abreviatures que a la resta de manuscrits de G. Pagès. És possible, en qualsevol cas, que hi hagi una variació en la intensitat de l'ús del sistema d'abreviacions respecte un o altre dels seus còdexs, potser amb una tendència progressiva a usar-ne menys; per exemple, em fa l'efecte que el *Llibre de contemplació* és el text on n'utilitza més, segurament a causa de la llargària de l'obra.

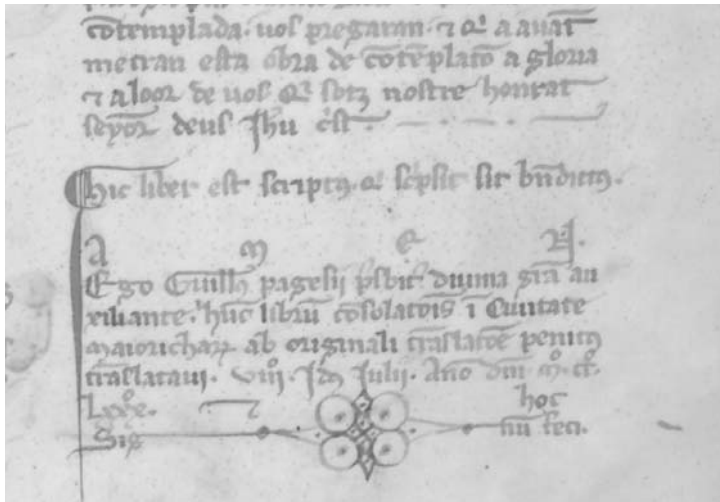
a l'allargament dels traços d'algunes lletres, referits als nùms. 4 i 7 de l'apartat 1; però també la realització d'unes barres d'abreviatura força gruixudes i prolongades i que destaquen excessivament en el conjunt de la pàgina. La tendència a allargar alguns traços de forma artificialosa és especialment visible en la **G** de «Guillelmus» a la subscripció del *Llibre de contemplació* (vegeu làmina I).

Podria considerar-se en aquest sentit també l'hàbit de completar els espais que queden en blanc en moltes línies mitjançant traços fins o l'ús d'un trèvol en posició horitzontal i amb una cua força allargada per tancar rúbriques, frases o paràgrafs (veg. làmina III, cinquena línia; làmina V, darrera línia; làmina VI, primera línia; làmina VIII, setena línia); aquesta figura de trèvol és utilitzada a tots els volums amb molta freqüència, amb l'única excepció del *Llibre de contemplació*, on es completen les línies amb un seguit de ratlles i punts alternats que acostumen a acabar amb un traç que es torça enlaire (veg. làmina I). Probablement també la irregularitat del seu traç o l'alineament poc rigorós de les lletres en la paraula podrien ser reveladors que Pagès es va formar en el domini de la lletra cursiva. Aquest aspecte, d'altra banda, concordaria amb la possibilitat que hagués exercit com a notari a què apunta el *signum* que fa al colofó dels volums ambrosians.

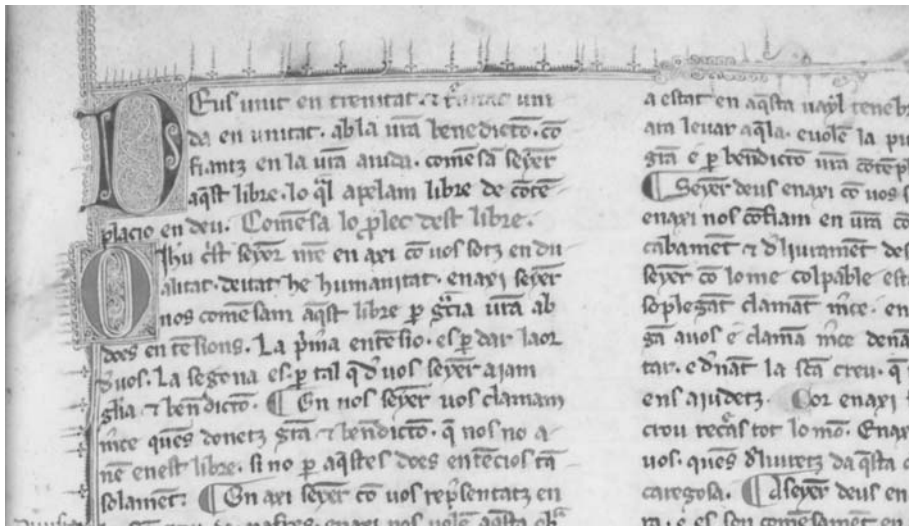
6. Conclusió

Els sis còdexs que fins al moment podem atribuir amb seguretat a la mà del prevere mallorquí Guillem Pagès formen un conjunt librari notabilíssim, que no pot ser passat per alt en la història del llibre manuscrit als països de l'antiga Corona d'Aragó, per la seva antiguitat, per les seves dimensions i per la seva varietat. Es tracta d'una obra desenvolupada en un moment decisiu en què la literatura (entesa en un sentit ben ampli) en català accedeix de manera decidida al format librari i textual i s'hi consolida. Que aquest fenomen es produeixi en l'àmbit de la difusió de l'obra de Llull em sembla molt significatiu perquè, com espero demostrar en un proper treball, es deu a la iniciativa i a l'encàrrec directes del mateix Ramon.

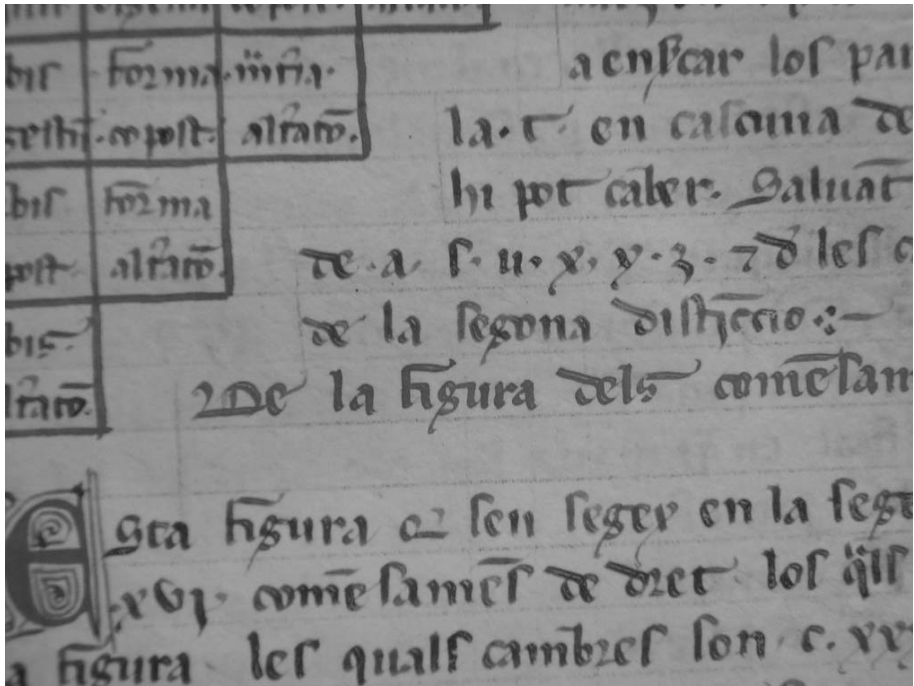
Albert SOLER
Universitat de Barcelona

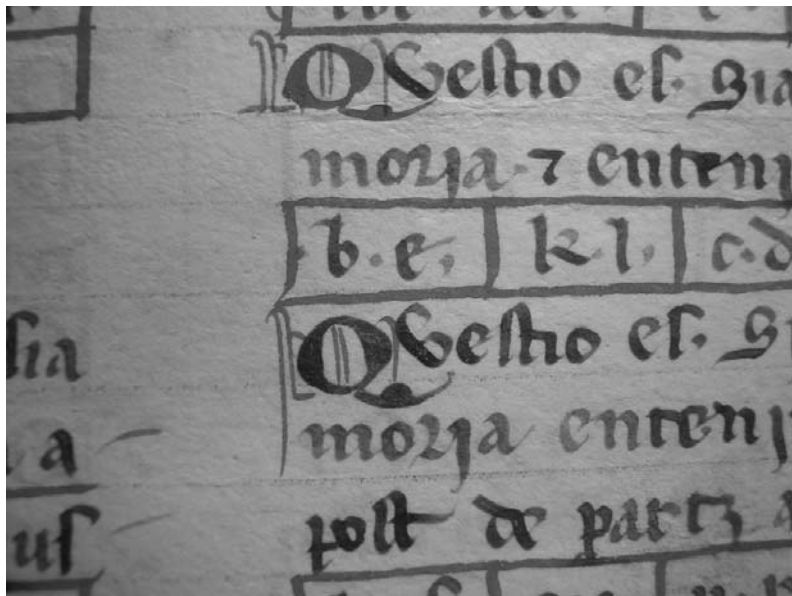
LÀMINA I: Ms. B. Ambrosiana de Milà, D. 549 inf, foli 537 (detall).

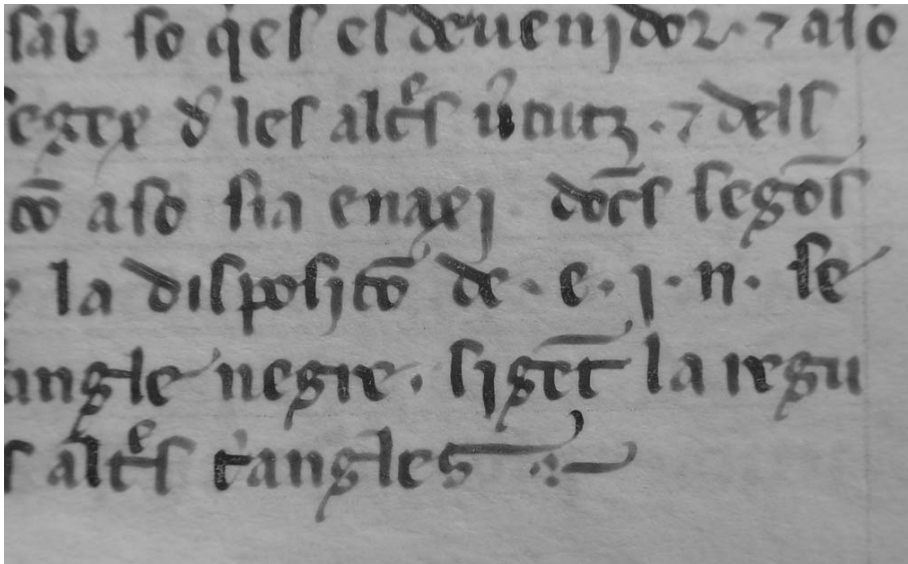
LÀMINA II: Ms. B. Ambrosiana de Milà, A.268 inf, foli 1 (detall).

LÀMINA III: Ms. Martinus-Bibliothek de Magúncia, 220h (detall).

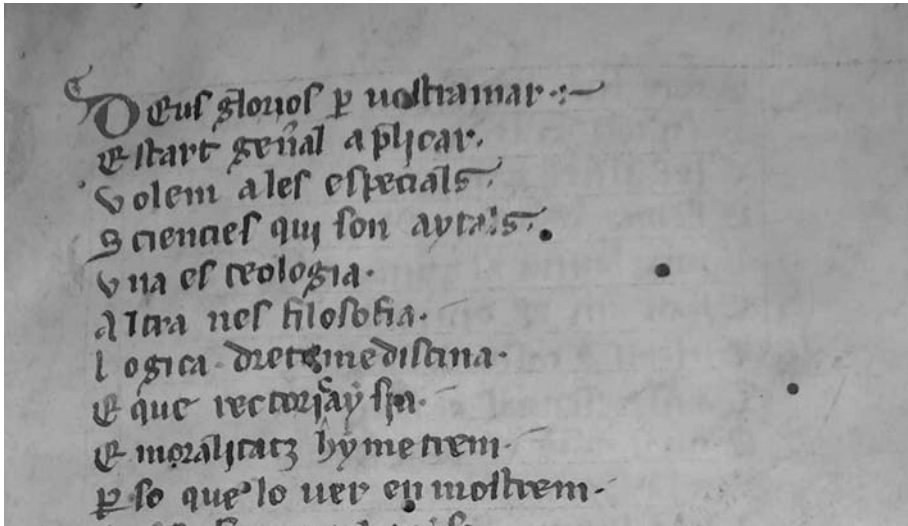

LÀMINA IV: Ms. Martinus-Bibliothek de Magúncia, 220h (detall).

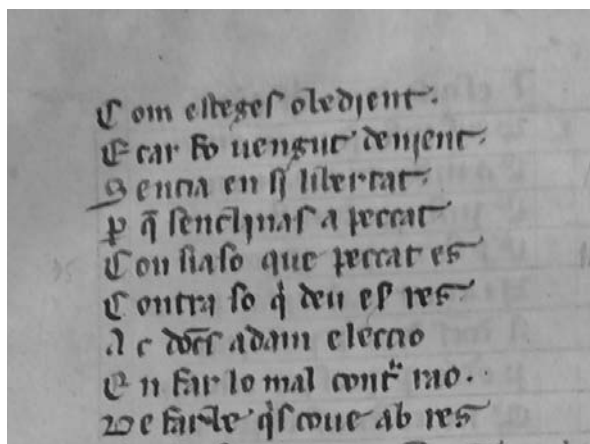
sab fo qes el deuenidor. 7 a lo
 este d' les alet uoutz. 7 dell
 co afo fia enaxj. doct legor
 la disposito de. e. j. n. se
 angle negre. listet la resu
 alet angles.

LÀMINA V: Ms. Martinus-Bibliothek de Magúncia, 220h (detall).

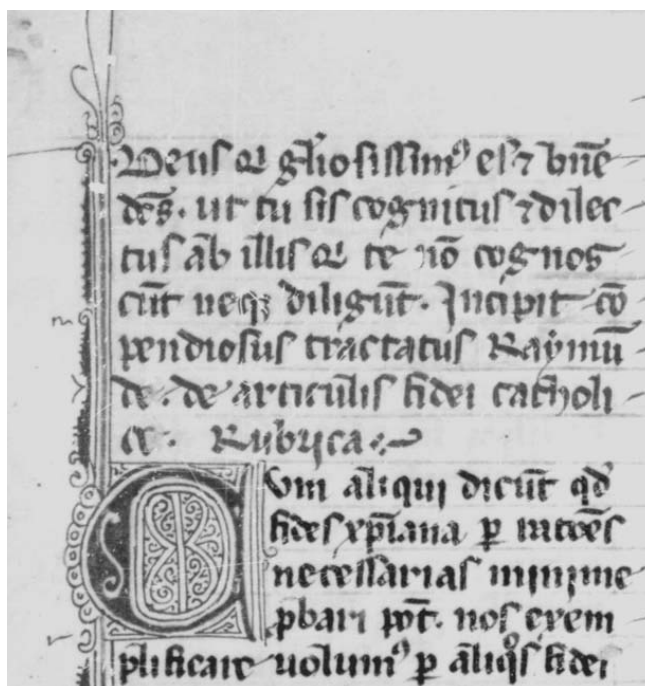

Deus glouos p uostramar. :-
 Estart genal a plicar.
 Solem alet especials.
 Scienciaes qui son ayta's.
 Vna es teologia.
 A ltra nes filosofia.
 Logica. dret. medicina.
 E que rectoria. s. n.
 E moralitat. h. y. m. t. r. e. m.
 p so que lo uer en mostrem.

LÀMINA VI: Ms. Collegio di San Isidoro de Roma, 1/38, foli 1 (detall).

LÀMINA VII: Ms. Biblioteca Pública de Mallorca, 1103, foli 75v (detall).

LÀMINA VIII: Ms. Bayerische Staatsbibliothek de Munic, 10504, foli 1 (detall).

Referències bibliogràfiques

- ALÒS, 1918: Ramon d'Alòs-Moner, *Los catálogos lulianos: contribución al estudio de la obra de Ramón Llull*, Barcelona, Francisco J. Altés y Alabart.
- COLL, 2003: M. Carme Coll Font, «Els signes i les subscripcions dels notaris mallorquins al segle XIII», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 13, pp. 37-62.
- GARCÍA-HILLGARTH-PÉREZ, 1965: Jesús García Pastor, J. N. Hillgarth i Lorenzo Pérez Martínez, *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma*, Barcelona-Palma, Biblioteca Balmes-Biblioteca Pública de Palma.
- HILLGARTH, 1991: J.N. Hillgarth, *Readers and Books in Majorca, 1229-1550*, 2 vols., París, Centre National de la Recherche Scientifique.
- HILLGARTH, 1998: J.N. Hillgarth, *Ramon Llull i el naixement del lul.lisme*, Barcelona, Curial Edicions-Publicacions de l'Abadia de Montserrat [traducció catalana de Hillg. (1971)].
- LLULL DB: Anthony Bonner (dir.), *Base de Dades Ramon Llull*, Universitat de Barcelona, <http://orbita.bib.ub.es/llull>
- MILLARES, 1983: Agustín Millares Carlo, *Tratado de paleografía española*, 3 vols., Madrid, Espasa-Calpe.
- OBRADOR, 1908: Mateu Obrador, «Viatge d'investigació a les biblioteques de Munich y Milà», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* 2, pp. 589-613.
- PERARNAU, 1983: Josep Perarnau i Espelt, «Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul.lians medievals de la "Bayerische Staatsbibliothek" de Munic», *ATCA* 2, pp. 123-169.
- PERARNAU, 1986: Josep Perarnau i Espelt, *Els manuscrits lul.lians medievals de la "Bayerische Staatsbibliothek" de Munic. II. Volums de textos llatins*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya.
- PLANAS, 2003: Antonio Planas Rosselló, «El notario en la Mallorca del siglo XIII», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 13, pp. 7-36.
- SEVILLANO, 1972: F. Sevillano Colom, «De la cancellería de los reyes de Mallorca 1276-1343», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42, pp. 217-289.
- SIGNORINI, 1995: Maddalena Signorini, «Il copista di testi volgari (secoli X-XIII). Un primo sondaggio delle fonti», *Scrittura e civiltà* 19, pp. 123-197.
- TRENCHS-ARAGÓ, 1983: José Trenchs, Antonio M. Aragó, *Las cancellerías de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II*, «Folia parisiensia 1», Saragossa: Càtedra Zurita.

ABSTRACT

This note analyzes the textual calligraphy of the Majorcan priest (and probably notary), Guillem Pagès, copyist of at least six manuscripts of Lullian works (all in Catalan, with a single exception in Latin), one of which is signed and dated July, 1280.